

VIGUIER VE *ELEMENS DE LA LANGUE TURQUE* ADLI ESERİ

Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ

Viguer and his "Elemens de la Langue Turque"

Pierre François Viguer, who is a well-known Turkish philologist, composed a book on Turkish grammar and published it in 1790 at the French Palace in Beyoğlu, İstanbul, with the title *Elemens de la Langue Turque*. This work is important especially with respect to the fact that it presents the Turkish phonology and shows successfully Turkish sound harmony -more specifically vowel harmony- which is a key issue in Turkish language.

In this book, Turkish words are written with the Latin alphabet except a small section (pp. 284-295). The sounds which cannot be written distinctly with Arabic alphabet which are u/ü, o/ö, ı/ı, k/g, b/p, c/ç, d/t are shown with Latin alphabet.

Viguer, points out that he chose İstanbul dialect and especially the spoken language. When these words are examined we observe a close similarity between them and the words used today in İstanbul.

We believe that this work is a major source enables us to build a comparative historical phonology of the Turkish language.

Key words: Viguer, vowel harmony, pronunciation, Latin alphabet, Turkish historical phonology

Osmanlı sultanı Kanunî Sultan Süleyman ile Fransa kralı I. François arasında yapılan ve tarihte *kapitilasyonlar* diye anılan anlaşmadan sonra Fransızlar zengin Osmanlı ülkelerinde ticaret yapabilmek için seferber oldular ve Osmanlı ülkelerine gelmeye başladılar. Başlangıçta ticarî maksatlarla ve özellikle denizyollarıyla Osmanlı memleketlerine gelen Fransızların başka amaçlarla da buraları tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Dinî gaye, bunlardan birisidir. Fransa kendini Katolik Hristiyanların lideri olarak görüyordu. Misyoner din adamları bu sebeple hem kendi tebalarının dini ihtiyaçlarını karşılamak, hem de Hristiyan propagandası (gizli olarak) yapmak için Türkiye'ye geliyorlardı. Hangi maksatla olursa olsun yabancı bir ülkeye giden insanların yapacağı ilk iş herhâlde o ülkenin konuştuğu dili öğrenmek olacaktır. Bundan dolayı Fransızlar da gittikleri ülkenin dilini yani Türkçeyi öğrenmek istediler. Bu da beraberinde Fransızların Türk dilini öğrenmek için sözlük, gramer kitapları ile konuşma kılavuzları meydana getirme ihtiyacını getirdi ve bazı âlimler bu tür kitaplar yazdılar. Türkçeyi Fransa'ya

tanıtınların başında gelen Gulliam Postel bu âlimlerdendir¹. Postel (1510-1581), Doğu ülkelerini gezmiş, oranın halkını tanımış ve 1530 yılında da Fransa'da kurulan College France'in ilk Arapça hocası olmuş büyük bir şahsiyettir. Türk milleti ve dili üzerindeki incelemelerini 1575'te Paris'te yazdığı *Des Histories Orientelas et Principalament des Turks* adlı kitabında yayımlamıştır². Gulliam Postel, Fransa'da yayımlanan ilk Türkçe gramer denemesini bu kitabın içinde "Instructions des mots de la Langue Turquesque les plus communs" başlığı altında meydana getirdi. Burada Türkçe isim, zamir, ve fiillerin yapım ilkelerini açıkladı³. Postel'den sonra Savary de Breves, Andre du Ruyter, Malezair, Herbelot, J. D. Kieffer, Amede Jaubert, T.X. Bianchi gibi âlimler de Türk dili ve Türkolojinin diğer sahalarına büyük hizmetler ettiler⁴.

Fransa, geniş ve kârlı ilişkilerde bulunduğu Osmanlı topraklarında Osmanlı Devletiyle olan ilişkisini yerli halkın dilini bilen ve aynı zamanda Doğu uzmanı olan özel yetiştirilmiş görevlilerle yürütmeyi düşünmüş⁵ ve bundan dolayı Osmanlılarla arasındaki ilişkileri daha sağlam bir zemine oturtmak, siyasî, ekonomik ve kültürel alanlardan daha iyi istifade edebilmek için Türkçe tercüman yetiştirmeyi amaçlayan *Dil Oğlanları* isimli bir okul kurmak istemişti. Bunu yaparken de daha önceleri Venediklilerin kurduğu Doğu Dilleri Okulunu kendisine örnek aldı. Venedik Cumhuriyeti, 1551 yılından itibaren senatonun tercümanlık mesleği için uygun gördüğü gençleri İstanbul'a eğitim görmeye gönderiyordu⁶.

Cenevizlileri kendine örnek alan Fransa hükümeti de, diplomasi ve ticarete ihtiyaç duyulan Doğu dilleri tercümanlarını yetiştirmeyi amaçlayan *Dil Oğlanları* adlı okulu, XIV. Louis'in nazırı Jean Baptise Colbert'in teşviki ve Marsilya ticaret

1 *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, Y.K.Yay., İstanbul 1995, s.116.

2 F. Bilici, "Fransa'da İslâmiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul 1996, s.190.

3 *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, s.116.

4 a.g.e., s.12, 104, 107.

5 *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay. c.11, İstanbul 1993, s.213.

6 Venedikliler 1453 yılında Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle Osmanlılarla ticarî, siyasî ve ekonomik ilişkiler içerisine girdiler. Küçük bir devlete sahip olan Venedikliler, çok akıllıydılar. Ticarete kafaları çok yatkındı. Kültürel faaliyetleri de bir hayli yaygındı. Venedik yöneticileri Osmanlılarla olan yazışmalarını bir süre becerikli vatandaşları arayıcılığıyla yürüttüler ise de Osmanlılarla olan ticaret ve diğer ilişkilerinin büyüklüğü karşısında Türkçeyi çok iyi bilen kişilere duyulan ihtiyaç günden güne arttı. Onlar da bu sebeple 1551 yılında Türkçe tercüman yetiştirmeyi hedef alan bir dil okulu kurdular ve burada eğitim gören gençleri yerinde pratik yapması için İstanbul'a gönderdiler. Böylece "Giovana della Lingua *Dil Oğlanları*" denilen yeni bir memuriyet doğdu. Bu gençler elçilik binasında kendi vatandaşları ile beraber çağrılan bir Türk vatandaşından Türkçe dersler aldılar. Bunların arasından yetişen insanlar ileriki yıllarda iki devlet arasındaki yazışmaların daha sıhhatli yapılmasını sağladılar (M.H. Şakiroğlu, "Batı Ülkelerinde Yapılan Arap Harli Basımın Kaynağı ve Etkisi", *Kebikeç*, yıl:1, sy.2, Ankara 1995, s.219-223).

odasının isteğiyle 18 Kasım 1669'da meclisin aldığı kararla İstanbul'da kurdu⁷. Pera'da kurulan bu dil okulu, 1831 yılına kadar çalıştı. Fransızlar bu dil okuluna Paris'te bulunan Louis-le-Grand Kolejinde Cizvitlerin yanında yetiştirilen, Türkiye ve Türk dili ile ilgili ön bilgileri alan genç çocuklar gönderiyorlardı⁸. Fransız İhtilâli sırasında faaliyet gösteremeyen okul, 30 Mart 1795'te çıkarılan bir yasayla Konvansiyon Meclisi Millî Kütüphanesi bünyesinde, Yaşayan Doğu Dilleri Millî Okulu kurulması kararından sonra artık gereksiz bir hâle geldi. Ertesi yıl, yapılan uzun tartışmalardan sonra Denizcilik Bakanlığı'ndan ayrıldı ve Dışişleri Bakanlığı'na bağlandı. 1873 yılına kadar da varlığını sürdürdü. İstanbul Pera'da bulunan dil okulu ise Ekim 1831'de Fransız elçilik sarayının yanması üzerine kapatıldı⁹.

Tercümanlık müessesesi Fransızlar için çok önemliydi. Tercümanlar, Avrupa devletleri ile Doğu devletleri arasında aracılık yapıyorlardı. Fransa'nın hizmetindeki tercümanlar, Doğu ülkelerinin dilleri hakkında bilgi sahibi olmaları sebebiyle Fransa'yı, Fransa'nın Doğu'da ikamet eden vatandaşlarını ve korumakla yükümlü olduğu kişileri ilgilendiren bütün meselelerin içinde bulunmaktaydılar. Onlar çok geniş müdahale alanlarına sahiptiler. Dış ülkelerle diplomatik görüşmeleri ve ticarî anlaşmaları onlar yapmaktaydılar. Osmanlı Devleti ile yabancı elçiler arasında zorunlu olarak aracılık eden tercümanlar hem hükümdarın sarayında sarfedilen diplomatik sözlerin inceliklerini aktarmak, hem de Bâbîâlî memurlarıyla gündelik işleri sürdürmek zorundaydılar¹⁰. Fransız tercümanlar, XVII. yüzyılın sonundan itibaren yalnızca elçilerin Osmanlı yöneticileriyle olan ilişkilerinde de değil, yüksek kademedeki diğer Türklerle de kurdukları münasebetlerle önemli bir yer edindiler. Bu ilişki, Osmanlı yöneticilerinin yavaş yavaş Batı'ya açılmalarını sağladı. Ayrıca Doğu uygarlıkları uzmanları hâline gelen bu tercümanlar, yazılarıyla tanınmasına katkıda buldukları bu uygarlıkları çeşitli yönleriyle de incelediler. "Doğubilim" denilen bilim dalının onlar sayesinde doğduğu söylenebilir. Fransa'dan Osmanlı ülkelerine gelen seyyahların sayısında da artış oldu. Fransa'dan gelen seyyahlar, tercümanların rehberliğinden ve verdikleri değerli bilgilerden faydalanıyorlardı. Dil Öğlanları Okulunun açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti büyük ölçüde bu tercümanlar sayesinde Fransa'da iyi bir imaj oluşturdu ve

7 *Dil Öğlanları ve Tercümanlar*, s.19.

8 Fransa meclisininin 20 Temmuz 1721 tarihli kararıyla, Paris'teki kolej yeniden örgütlendi. Yeni kurulan sisteme göre, 10 Fransız öğrenci Paris'teki Cizvit kolejinde teorik öğrenim gördükten sonra İstanbul'a gönderilecek ve orada Saint-Louis manastırındaki Kapüsenlerin yanında öğrenimlerini bir tür uygulamalı stajla tamamlayacaklardı. Bu sistem Fransa ve Yakındoğu'da doğmuş olan eşit sayıdaki Fransız'ı ihtiva edecek şekilde yaygınlaştırıldı. Böylece asıl "Dil Öğlanları" okulu bu şekilde kurulmuş oldu. 1762 yılında ise Cizvitlerin Fransa'dan atılmasından sonra, Paris Dil Öğlanları Okulu üniversiteye bağlandı ve zamanla önemini kaybetti. 1785 senesinde de öğrencilere geçici olarak öğrenimlerini Pera'da yapacakları bildirildi (*Dil Öğlanları ve Tercümanlar*, s.25.).

9 *a.g.e.*, s.26.

10 *a.g.e.*, s.11.

iki ülke arasındaki ilişkiler ender dönemler hariç çok yüksek bir seviyede gerçekleşti¹¹. Demek ki, birbirine yabancı olan insanlar, birbirini tanıdıkça ve birbirlerine karşı hoşgörü gösterip aralarındaki diyalogları arttırınca bir çok problemin çözümü de kolaylaşacaktır.

Bu kadar büyük bir öneme sahip olan tercümanların gittikleri ülkelerin dillerini daha iyi öğrenebilmeleri için bir takım sözlük ve gramer kitaplarına ihtiyaçları olduğu âşikârdır. Özellikle Türkiye'ye gelen tercümanların Türkçeyi çok iyi öğrenebilecek rehber kitapları fazla yoktu. Fakat Meninski'nin 3 ciltlik Türkçe-Arapça-Farsça-Latince muazzam sözlüğü, dilbilgisi kitabı ve sözlüğe zeyl olarak hazırlanan madde başları Latince olan Latince-Türkçe sözlüğü bu boşluğu doldurmuştur. Ayrıca tercümanların, Rahip Holdermann'ın 1730'da hazırladığı *Grammaire Turque* ve aşağıda geniş bir şekilde açıklayacağımız P.F. Viguier'in *Elemens de la Langue Turque* adlı sistematik bir şekilde tasnif edilmiş olan gramer kitabından da faydalandıkları bilinmektedir¹².

Viguier Kimdir?

Pierre François Viguier (1745-1821), 20 Temmuz 1745'te Fransa'nın Besançon şehrinde dünyaya geldi. Papaz okuluna gitti, öğrenimini burada tamamladı ve din adamı oldu. Kendisini eğitime adamaya karar verdi. Cizvitlerin Yakındoğu'daki kurumları, Papa VI. Pius ve XVI. Louis tarafından Lazaristlere aktarıldığından Peder Viguier, Galata'daki Sain-Benoit başrahipliği göreviyle 1783 yılında İstanbul'a geldi. İstanbul'da 7-8 yıl kaldıktan sonra (Fransız devriminden yaklaşık 1-2 sene sonra) İstanbul'dan uzaklaştırıldı¹³, Paris'e geri döndü ve 7 Şubat 1821'de de orada öldü.

Viguier'in çok iyi eğitim almış, çok zekî ve kuvvetli gözlemlere sahip bir din adamı olduğunu ve bunun sonucu olarak da İstanbul'a gelir gelmez Türkçeyi öğrenmeye başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz¹⁴. Viguier, Türkçeyi 1790 yılında İstanbul Beyoğlu'nda bugünkü Fransız Sarayının olduğu yerde, *Elemens de la Langue Turque Türk Dilinin Unsurları* adıyla Türkçe bir dil bilgisi kitabı yazacak kadar iyi öğrenmiştir.

P.F. Viguier, İstanbul'a geldiğinde XVI. Louis Fransa kralıydı. Kendisinden önceki krallar gibi o da Fransa'nın Doğu'daki menfaatlerini korumak

¹¹ a.g.e., s.10.

¹² a.g.e., s.42.

¹³ Viguier'in, *Elemens de la Langue Turque Türk Dilinin Unsurları* isimli Türkçe gramer kitabı 1790 yılında İstanbul'da basıldığına göre Viguier'in Fransız devriminden en az bir sene sonraya kadar İstanbul'da kaldığı anlaşılmaktadır.

¹⁴ Peder Viguier, Türkiye'ye gelmeden önce Paris'te, Paris Üniversitesi'ne bağlı olan Louis-le-Grand'ın içinde bulunan Doğu Dilleri Okulunda Türkçeyle ilgili ön bilgiler almış ve bu dili basit bir şekilde öğrenmiş olabilir.

istiyordu. Bu sebeple İstanbul'a çok iyi yetişmiş ve Doğu'yu iyi tanıyan elçiler göndermişti¹⁵. Fransa bu elçiler vasıtasıyla Osmanlıların nabzını çok iyi tutabiliyordu. Osmanlıların ise Batı ülkelerinde elçileri yoktu. Osmanlıların Batı'daki ilk elçisi, siyasî bir görevle Fransa'ya giden Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi adında birisidir¹⁶. Yabancı ülkelerde bulundurulması gereken elçilerin önemini Osmanlılar daha sonraki yıllarda anladılar. Fakat iş işten geçmiş ve Osmanlı Devleti süratle yıkılmaya doğru gitmişti.

Yukarıda da belirtildiği gibi Fransa, kendisini Katolik Hristiyanlığın en büyük savunucusu gördüğünden, Fransa kralları, öteden beri Doğu ülkelerine ve özellikle Osmanlı memleketlerine misyoner din adamı gönderip burada yaşayan tebasının dinî ihtiyaçlarını karşılamak ve Hristiyan olmayanların Hristiyanlığın Katolik mezhebine girmelerini sağlayabilmek için elinden geleni yapıyordu. Bizzat kral tarafından gönderilen misyoner din adamları, gittikleri Doğu ülkesinin ilk önce dilini öğreniyor; daha sonra o ülkedeki halkın yaşayış tarzlarını, örf ve âdetlerini iyice biliyorlardı. Bundan sonra da bu insanlara Hristiyanlığı anlatıyorlardı. İşte Viguier'i de muhtemelen Fransa kralı XVI. Louis, özel bir görevle İstanbul'a göndermiştir. Nitekim Viguier de bunu yazdığı kitabın krala sunuş kısmında şöyle belirtiyor: "Uyuğunuz altındaki kişilerin Osmanlı İmparatorluğu ile ticarî, denizcilik ve seyahat alanlarındaki dostane ilişkileri, onların sivil ve dinî yerleşimleri, yerli Katoliklerin himaye ve korunmaları gibi meseleler zatınıza bağlı bu insanların günlük Türkçeyi öğrenmeleri için yeterli bir sebep teşkil etmektedir. Ayrıca bu durum, onların halkla doğrudan ferdî iletişim kurma imkânını da sağlayacaktır¹⁷".

Viguier, 1783 yılında İstanbul'a geldiğinde İstanbul'da bulunan Fransa büyükelçisinden çok yardım görmüş¹⁸ ve onun yerine geçen büyükelçinin de büyük beğeni ve hoşnutluğunu kazanmıştır¹⁹. Viguier bunu şöyle belirtiyor: "Şimdi bir bakanlığı onurlandırmakta olan ekselanslarının Bâbiâlî büyükelçisi, bize kalacak yer temin etmişlerdir. Ayrıca bütün çalışmalarımızı Osmanlı Devleti'nin haki-

15 İstanbul'a gelen elçiler, daima kıymetli şahsiyetler arasından seçilerek gönderiliyordu. Bunların vazifeleri devamlıydı. Selahiyetleri geniş ve memurları çoktu. O zamanlar Bâbiâlî, dünya ahvalını bu yabancı elçilerden öğreniyordu. Bu elçiler tabii ki, hadiseleri kendi hükümetlerinin menfaatlerine göre yönlendirecek ve bir takım entrikalara kalkışacaklardı. Daha geniş bilgi için bk. İ. Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yay., VII dizi, Ankara 1987, s.3-4.

16 İ. Soysal, "Türk-Fransız İlişkileri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul 1996, s.181-184.

17 P.F. Viguier, *a.g.e.*, s.V-VI.

18 Bu elçi, 1768-1784 yılları arasında Fransa büyükelçiliği yapmış olan Saint Priest'tır (İ. Soysal [1987], *a.g.e.*, s.51.).

19 Bu büyükelçi ise çok büyük bir siyaset adamı olan ve İstanbul'da 1784-1792 tarihlerinde görev yapan Choiseul-Gouffin'dir (İ. Soysal [1987], *a.g.e.*, s.348-349) *Elemens de la Langue Turque* adlı gramer kitabının ön kapağında bu elçinin adı geçmektedir

ı=e; i=i; ç=tch; c=dj; k=k; k̄=q; g=g, gu, gui; ğ,ğ=gh; ñ=n sesleriyle gösterilmiştir.

Kitapta 1-4. sayfalar arasında *eserdeki düzen* kısmı bulunmaktadır. Burası eserin bir çeşit içindekiler kısmıdır.

Müellif daha sonra (s.5-31) *Türk dilindeki bütün çekim eklerini* (Misâller: *akkuzatif*=ı, u, i, ü, yı, yu, yi, yü, nı, nu, ni, nü; *genitif*=ın, un, in, ün, nın, nun, nin, nün; *datif*=a, e, ya, ye, na, ne; *lokatif*=da, de, nda, nde; *ablatif*=dan, den, ndan, nden; *beş fiil çekimine ait zamanlar*: arım, ırım, urum, erim, irim, ürüm, rım, rum, rim, rüm; ardım, ırdım, urdum, erdim, irdim, ürdüm, rdım, rdum, rdim, rdüm; armışım, ırmışım, urmuşum, ermişim, irmişim, ürmüşüm, rmişim, rmuşum, rmişim, rmüşüm; armışdım, ırmışdım, urmuşdum, ermişdim, irmişdim, ürmüşdüm, rmişdim, rmuşdum, rmişdim, rmüşdüm vb.) analitik tablolar halinde göstermiştir. Buradaki eklerin ses uyum kurallarına (büyük ve küçük ünlü uyumu) göre kullanıldıkları anlaşılıyor.

32. sayfada yer alan *ikaz* kısmında yazar, kitabın içinde geçen büyük ve küçük harflerin kullanılma sebepleri üzerinde durur.

Viguiet, kitabının *giriş* kısmında (s.33-40) ise Türkçe metinlerin Arap harfleriyle yazıldığını, fakat Türkçenin yapısının Arapça ve Farsçadan değişik olduğunu, bu sebeple eski Türkçe öğretim metotlarının çok yetersiz kaldığını, Türkçe bir elyazması kitabın okunmasında bir Arap ve Farslı'yı rahatsız eden engelleri Türklerin telâffuzlara başvurarak hâlledebildiğini, Türkçeyi sadece harflere dayanarak öğrenmenin çok uzun ve yorucu bir yol olduğunu ve Türkçeyi öğrenmek isteyen birisinin Türk dilindeki telâffuzlara hâkim olması gerektiğini söyler. Yazar burada; toplumun avam ve havas tabakasından herkesle görüştüğünden ve bunların konuştuğu dili yani kullanılagelen Türkçeyi incelediğinden ve konuşulan Türkçeden ne anladığından; Türkçenin musikîye dayanan harikulâde ses yapısı ve ünlülerin ahekle birleşimlerinden ve kitabının metodundan bahsetmektedir. Viguiet, eserinin asıl olarak iki ana kısımdan oluştuğunu, birinci kısımda Türk dilinin bütün çekim şekillerinin analitik tablolar hâlinde verildiğini, ikinci kısımda ise bu şekillerle alâkalı çeşitli atasözleri, özdeyişler ve mükâlemeler bulunduğunu, bu atasözleri ve özdeyişleri Pend-i Attar adlı Farsça bir öğüt kitabından ve bir albayın oğlu olan Yakup Efendi ile bir meddah olan Ali Efendi'den aldığını söylemektedir. Kitabın *giriş* kısmı, Viguiet'in, kitabı kimler için yazdığını belirtmesiyle sona erer. Viguiet gramer kitabının; tercümanlık yapanlara, hayatlarını Ortadoğu ve Yakındoğu Katoliklerinin refahına adanmış misyonerlere, seyyahlara, geniş çapta ticaret yapan ve Türkçe yazılmış eserleri anlamakta güçlük çeken tüccarlara, ticaret gemicilerinin kaptanlarına, bir çok Farsça terimi öğrenmeleri son derece gereksiz olan denizcilere, önemli bir konumda olan ve işleri gereği Türk paşa ve beyleri ile rehberler aracılığı ile değil de bizzat konuşarak ilişkide bulunmak isteyen herkese ve de Türkçenin mükemmelliği hakkında net, doğru ve kesin bir bilgi sahibi olmak isteyen ilim adamları ve meraklılara hitap ettiğini belirtir.

Kitabın 41-349. sayfaları 10 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Bu 10 bölümde Viguier, Türk dil bilgisini bugünkü gramer kitaplarına benzer bir şekilde örnekleriyle beraber gözler önüne sermiştir. Müellif bu 10 bölümün her birinin sonunda konuyla ilgili gözlemlerini belirtmiştir.

Viguier 1. bölümde (s.41-55) *Türk dilindeki sesleri Fransız harfleriyle* göstermiştir. Müellif burada Türkçe sesleri, çeşitli harflerle gösterilmiştir. Bu harfler şunlardır: a=a; b=b; tch=ş; d=d; e=ı; e=e; eu=ö; f=f; g,gu,gui=g; gh=ğ, ğ, h=h,ğ; i=i; j=j; k=k; l=l, m=m, n=n, n=ñ, o=o, ou=u, p=p, q=q, qh=h, r=r, s=s, ş=ş, t=t, u=ü, v=v, y=y, z=z

Yazar, Fransız alfabesindeki harflerin Türkçenin yazılmasına ve telâffuzuna uyarlanabilmesi için yapılacak tercihlerin en iyisinin ve öğrenilmesi en kolay olanının, okumayı zorlaştırıcı herhangi bir yabancı işaretin yer almadığı yukarıda gösterilen bir alfabe sistemi olduğunu söylüyor. Müellif bu bölümde Türkçede kullanılan ünlü ve ünsüzleri ayrıntılı bir şekilde örneklerle beraber anlatır. Viguier, ünsüzleri anlatırken, bazen imlâda yer alan /b/ sesinin /b/ veya /p/; /d/ sesinin /d/ veya /t/; /c/ sesinin ise /c/ veya /ç/ sesine karşılık olduğunu belirtir. Bu durum ünsüz uyumları bakımından çok önemlidir. Yani yukarıda verilen sesler, birbirlerine yakın seslerdir. Müellif ünlüleri anlatırken de ünlülerin birbirleriyle olan ahenkli birleşimlerinden söz eder. Yani büyük ve küçük ünlü uyumunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. Yazar ayrıca /i, u, i,ü/ seslerinden /i/ ve /i/ ünlülerinin nadir olarak diğer seslerin yerine kullanılabileceğini, bunun da söze renk katmak, monotonluğa düşmemek, şiir dili ile nesir dili arasında, farklılık sağlamak için yapıldığını ve bunun geçici bir değişiklik olduğunu söyler (Meselâ: "zaman" yerine "zeman", "mübarek" yerine "mubarek" denilebilmektedir.).

Kitabın 2. bölümünde (s.55-90) *isim çekim ekleri* ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Viguier, Türk dilinin 12 akkuzatif, 8 genitif, 6 datif, 4 lokatif ve bir çok da ablatif ekini bulundurduğunu belirtir. Ayrıca yalın hâli de söz konusu ederek bu hâl ekleriyle ilgili herkesin anlayabileceği tarzda bir çok örnek verir (Meselâ: toz, tozu, tozun, toza, tozda, tozdan; dil, dili, dilin, dile, dilde, dilden).

Eserin 3. bölümünde (s.91-160) *fiil çekimleri* bulunmaktadır. Viguier, fiileri olumlu ve olumsuz (basit olumsuzluk, imkânsızlık bildiren olumsuzluk) olarak incelemiştir. Bu bölümde Türkçedeki bütün fiil çekimleri çok geniş bir şekilde örnekleriyle beraber anlatılmıştır (Örnekler: geldim, geldimdi, gelmişdim; yak-sam, ısaydım, usaydım, iseydim, üseydim, ısaydın, usaydın, iseydin, üseydin, ısaydı, usaydı, iseydi üseydi, ısaydık, usaydık, iseydik, üseydik, ısaydınız, usaydınız, iseydiniz, üseydiniz, ısalardı, usalardı, iselerdi, üselerdi). Yazar burada bütün zamanlarda yer alan fiil kökünün, yani temel ifade biriminin mastarın son hecesinin atılmasıyla elde edilen emir kipi olduğunu belirtir.

Kitabın 161-178. sayfaları arasında yer alan 4. bölümde *bağlaçlardan* bahsedilmektedir. Burada bağlaçların bir cümlenin yapısında işgal ettikleri yere göre üçe ayrıldığını anlıyoruz: başa gelen bağlaçlar, araya gelen bağlaçlar ve sona

gelen bağlaçlar. Yazar, burada bağlaçların bir listesini verir (Meselâ: amma, bile, daha, dahi, hem, mı, mi, mu, mü, gibi, yeni vb.) ve bazı bağlaçların zarfların arasında da gösterilebileceğini söyler. Bu bağlaçların bir çoğunu örnek cümlelerde gösterir (Örnekler: Seni gördü mü? Seni mi gördü? Arsızla eve bile deyim, seyire bile gitmem. Uyku vakti yat da ibadet vakti de uyur bulunma.). Bu cümleler sayesinde bağlaçların değişik fonksiyonlarını görmüş oluruz.

Viguiier 5. bölümde (s.178-203), *ön edat* ve *son edatlardan* bahseder. Yazar, bölümün başında Türk dili ile Lâtin dili arasında benzerlikler bulunduğunu, ön ve son edatların kullanılma şekillerinin iki dilde birbirine yakın olduğunu, iki dilin cümle içinde kelimelerin yerini değiştirmesi bakımından farklı olduğunu, Türkçenin kelimeleri daha fazla değiştirdiğini, Lâtincenin ise kelimeleri yer değiştirme bakımından Fransızcaya benzediğini söyler.

5. bölüm, iki başlık altında anlatılır. Birinci başlık olan ön edatlardan (s.178-185) her biri çeşitli cümleler içinde gösterilmektedir. Bunlar: ala, ba, bade, be, ber, bi bilâ, nâ vb. edatlardır. Türkçede aslında ön ek ve ön edat yoktur. Burada verilen ön ek ve edatların çoğu, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş ve Türkçede kullanım alanı bulmuş edatlardır (Örnekler: Bir binaye mübaşeret eylediğinde ba husus komşularına zarar olmasın. Ta be sabah uyumayan ademin aklı, gündüz bile uyku içinde gibi kalır.). İkinci başlığın konusu olan son edatlar (s.185-204) isim çekimi alan ve almayan olmak üzere ikiye ayrılır. İsim çekimi alan edatlardan bazıları şunlardır: aşağı, alt, ara, ard, dış, dahil, doğru, etraf, öte, geri, orta, ileri, yan vb. İsim çekimi almayan edatlar ise şunlardır: aşırı, artık, başka, binaen, emsal, ıla, ile, ula, üle, içre, için, tarafa, vb. Burada -ca, -casına; -cılayın, -culayın, -cüleyin; -layın, -leyin gibi bazı ekler de son edatların içinde gösterilmiştir. Viguiier, bu bölümde son edatlarla alâkalı bir çok örnek cümle verir (Örnekler: El altından iş yapmak münafıklıktır. Pencere tarafına yapı çıkma; havamı kapar. Kibarın hizmetinde olan dışarıdan gelen ahabı gibi kerem görmez.). Bu cümlelerde edatların değişik fonksiyonlarına rastlıyoruz. {IIE} edatının da bir çok fonksiyonda olduğu göze çarpmaktadır (Misâller: Tabiatını bilmediyin adam ıla dostluk bağlama; eyi eyiyle görüşür, kötü kötüylen aşına olur.).

Müellif 6. bölümde (s.204-213) *zarflar* ve *ünlemleri* söz konusu etmiştir. Yazar bu bölüme: "Türkçe bir cümlede yer alan unsurlardan ele alacağımız son ikisi" diye başlar. Yani zarf ve ünlem yukarıda 5 bölüm hâlinde anlatılan Türkçe cümlelerin unsurlarındandır.

Bu bölümde ilk olarak *zarflar* (205-209) anlatılmıştır. Viguiier: "Zarf denilince genellikle fiillerle ve az da olsa isimler veya zamirlerle kullanılan ve onları zaman, yer, durum ve şahıs yönlerinden anlamca değiştiren basit veya birleşik ifadeler anlaşılmalıdır." der. Yazar zarfı, isim çekimi alan zarflar (Örnekler: anda, ande; aksine, aksına; az, azacık, biraz; bıldır, bıldırda; dün dünki gün; gündüz, gündüzün, gündüzde, yabanda, yebande vb.) ve isim çekimi

almayan zarflar (adım adım; ala; ansız, apansız; nasıl; sureta; teker meker; saf saf; zahir, zahiren vb.) şeklinde iki kısımda incelemiştir.

6. bölümde zarflardan sonra *ünlemler* (s.209-213) anlatılmıştır. Viguiet ünlemi, "Bir cümlede kısa ve birden telâffuz edilen, heyecanları veya iç coşkunluğunu belâğ bir şekilde aktaran, az bir söz arayıcılığıyla hayranlık, şaşırma, neşe, güven, cesaret, istek ve dilekleri dile getirmeye yarayan cümle unsurları" diye tarif eder. Ünlemler de birleşik (Misâller: Allah Allah, Allah göstermesin, Allah selâmet vere, estağfirullah vb.) ve basit (Örnekler: a, ya, ye; acayib; ah vah; be hey; bire; de ha; dirig; eyvah; haşa vb.) ünlemler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

Kitabın 7. bölümünde *sentaks* yani *cümle yapısı* (s.213-250) yer almaktadır. Bu bölüm hayli önemlidir. Müellif bu bölüme, kitapta takip ettiği metodu anlatmakla giriyor. Yani Türkçenin iyi bir tarzda öğrenilebilmesi için öncelikle Türkçe cümleleri oluşturan unsurların çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu unsurlar vasıtasıyla Türkçe cümleleri çözebilmek kolaylaşmaktadır.

Müellif bu bölümü de iki başlık altında incelemiştir. Birinci başlıkta *isimlerle zamirlerin sözdizimindeki yeri* (s.214-233), ikinci başlıkta ise *fiillerin sözdizimindeki yeri* (s.233-250) anlatılmıştır.

Birinci başlıkta (s.214-233) yazar, sıfatla ismi mukayese eder ve bununla ilgili örnekler verir. Türkçe isimleri de, telâffuzları net, düzenli ve değişmez olan "sabit isimler" ve telâffuzları değişkenlikler arz eden "değişken isimler" olmak üzere ikiye ayırır. Müellif, burada basit ve birleşik isimlerle, anlamı küçültülen isimlerden, anlamı büyültülen isimlerden, tekrarlarından, mukayese isimlerinden, hitap isimlerinden ve isim tamlamalarından bahseder. Hâl eklerinin çeşitli fonksiyonları da örnek cümlelerle (Örnekler: Dost dostun fenalığını istemez; her halinde eyi olduğunu ister. Sabır kâmillerin (veya kâmiller) halidir. Ne ihsan edersen elin ne, ahirete gider senin ne. Başına bir şey geldikde, akçenin gitdiyine bakma işinin bitdiyine bak.) ele alınmıştır. Burada ayrıca bazı yapım ekleri de çeşitli cümlelerde gösterilmiştir (Misâller: Edebliysen, her yerdir yerin; edebsizsen, her yerde yerin. Sana düşmanlık (veya düşmannık) edennere kâmil adem isen, sen eylik eyle.).

İkinci başlıkta ise fiillerin sözdizimindeki yeri (s.233-250) anlatılmıştır. Yazar bu kısma, Türk dilindeki fiillerin cümle organizasyonuna mükemmel bir şekilde uyduğunu, fiillerin âdetâ cümle sanatının harikulâde bir parçası olduğunu söylemekle başlar. Müellif, Türkçedeki fiilleri oldurgan ve oldurgan olmayan şeklinde ikiye ayırır. Oldurgan fiiller; bir düşünce, bir duygu, bir hadise ve bir sözün vesilesini veya sebebini bildirir. Oldurgan olmayan fiiller ise; sadece bir sözü bir hadiseyi bir duygu ve bir düşünceyi belirtmekle kalırlar. Oldurgan fiiller, basit (-dir/ -dir, -dur/-dür) ve birleşik (-dır/-dır, -durt/-dürt ve -tdır/-tdir, -tdur/-tdür); oldurgan olmayan fiiller ise basit etken ve basit edilgen olmak üzere ikiye ayrılır. Viguiet, fiilleri ayrıca olumlu ve olumsuz olmak üzere iki katogoride ele

alır. Müellif "etmek, yapmak, kılmak, eylemek " ve "olmak, olunmak" yardımcı fiilleriyle Türkçede birleşik fiiller oluşturulduğu ve bu tip fiillerin Türkçede bir hayli yer tuttuğunu söyler ve şu ilginç tespiti de yapar: "(eylemek ve olunmak) fiilleri belli bir bütünlük arz eden bir sürü ifadenin yanında türemiş fiil olarak bulunur ve analiz yoluyla fark edilir. (Misâller: "hazır eylemek" yerine "hazırlamak"; "hasta olunmak" yerine "hastalanmak") İkinci başlıkta bunlardan başka partisip, gerundium ekleri, fiilden yapılmış yapımekleri ve bunlarla ilgili örnek cümleler de bulunmaktadır (Örnekler: Ağan hastaymış; keyfleri eyi mi; nasıl ısa öyledir. Her amelin güzel eyle; yoksa soñra peşiman olub, ağlemenin faydası yok. Daima dostalarının hakkında hayırı sanıcı ol. Pederine ikram ıla nazar idüb, du'asın al. Akıl okudukca açılır.).

Müellif sentaks kısmının sonucunu şöyle bağlar: Yalın haldeki isim düzenli olarak cümle başında yer alır. Fiil normalde en sonda, sıfat isimden önce, genitif ve diğer hâl ekleri ait oldukları kelimelerden önce bulunur. Burada akkuzatif ve genitif ekleri cümlenin belirli olması gerektiğinde kullanılır.

Kitabın 8. bölümünde *Türk dilinin seslerinin kendi harfleriyle (Arap alfabesiyle) gösterilmesi* (s.250-268) söz konusu edilmektedir. Bu bölümde Viguier, önemli konulara temas etmektedir. Müellif Türk dilinin harfleri hakkında kesin ve yeterli bilgiler elde eden her talihlinin, bu dille alâkalı eserleri okumadan önce deneme-yanılmaların sıklığından ve yorucu uygulamalardan kurtulacağını söylüyor. Yani Türkçede mevcut olan harfleri çok iyi öğrenen birisi, Türkçenin telâffuzuna da vâkıf olacak ve bunun sonucu olarak da Türkçe yazılmış kitapları rahatça anlayabilecektir. Yazar bu bölümde Türkçede kullanılan harflerin (Arap harflerinin) isimlerini (bunlar İstanbul'da hak okullarında kullanılan şekliyle), bu harflerin değerlerini ve neye karşılık olduklarını geniş bir şekilde açıklamıştır. Bunu yaparken de ünlü ve ünsüzlerinin durumlarını ayrı ayrı ele almıştır. Viguier, ünlüleri iç ünlüler ve dış ünlüler olmak üzere ikiye ayırmıştır. İç ünlüler, harf sıralanışının içinde veya yapısında yer alırlar. Bunlar: "elif, vav, ye, ayın ve he" harfleridir. Bunlardan "elif", /a, ı, o, u, e, i, ö, ü, /; "vav", /o, ö, u, ü, /; "ye", /ı, i, u, ü, /; "ayın", /a, ı, o, u, e, i, /; "he" harfi de /a, e/ seslerinden birini karşılamaktadır. Dış ünlüler ise harflerin üst ve altında bulunan "esre, üstün, ötre" adı verilen hareketlerdir. Dış ünlüler ayrıca bir ünlüden sonra "n" ünsüzünün de varlığını gösterir. Böylece bu dış ünlüler, kendilerinden sonra gelen ünsüze göre "an, ın, ün" ve "en, in, ün" şeklinde telâffuz edilirler (Bunlara "tenvin" denmektedir.). Müellif, ünsüzlerden bahsederken ise şunları söyler: Türklerde bir çok ünsüz bir tek harfle gösterilebilir. Türk dilinin ünsüzlerinin bir çoğu da bu duruma elverişlidir. (be) harfi, /b, p, /; (cim) /c, ç, /; (h) /h, h, /; (dal), /d, t, /; (tı), /d, t, /; (kaf), /k, ğ, /; (lam), /l, /; (lam elif), /la, le, /; (dat), /d, z, t, /; (gayın), /ğ, ğ, k, /; (kef) harfi de /k, g, y, n, ñ/ seslerini karşılayabilmektedir.

Bu bölümde telâffuzla ilgili hususlar da göze çarpmaktadır. Viguier, Türk dilinde "uzun, orta, kısa ve vurgulu" olmak üzere dört çeşit telâffuz olduğunu ve

bu telâffuzların hangi harflerle meydana geldiğini açıklamaktadır. Burada ayrıca rakamlar ve rakamlar vasıtasıyla ifade edilen ebced hesabından da bahsedilmektedir. Bu rakamların karşılıkları tek tek gösterilmektedir. Bu rakamları Türkler, Araplardan; Araplar da Hintlilerden almıştır.

Viguer, kitabın 9. bölümünde *Türk alfabesindeki harfler ile Fransız alfabesindeki harfleri karşılaştırmıştır* (s.269-282). Yazar daha önceki 8 bölümde genellikle asıl kelime kökleri ile değişken kelimelere değinildiğini, 9. bölümde ise türemiş kökler, çekim ve yapım ekleri ile dolaylı isim hâlleri ve fiilimsilerle ilgili imlâ ve telâffuzlara temas edileceğini belirtir.

Bu bölüm, *isim çekimlerindeki imlâ durumu* (s.270-274) ve *fiil çekimlerindeki imlâ durumu* (s.274-282) [telâffuzları ile beraber] başlıkları ile ele alınmıştır. Bu başlıklar altında Türkçedeki yapım ve çekim ekleri ile fiilimsilerin imlâ ve telâffuzları gözler önüne serilmiştir. Bu bölüm oldukça önemlidir.

Kitabın *ilk dokuz bölümünün özeti* (s.282-295) kısmında müellif, Türk harflerinin organizasyonu ve telâffuzları üzerine ortaya konulan düşüncelerin desteği ile dildeki sadeliği ve kuralların katılığı giderici mahiyetteki modellerin tabî olarak geliştiğini, eğitici ve seçilmiş örneklerin daha da fazla verilmesiyle ele alınan konuların temeline inilmesi; Fransız dilinin özelliklerinden faydalanılması; faziletli, kültürlü, konuşmalara dikkat edilerek modern yazının öğrenilmesi; sesleri ifade metodunun ve dil üstadlarının okuma tekniğini elde etmeye çalışarak Türk dilindeki harflerin birbirleriyle olan ilişkilerinin bilinmesi gerektiğini söylüyor. Müellif burada, 284-295. sayfaları arasında verdiği atasözleri ve vecizeleri Pend-i Attar isimli Farsça bir eseri edebî olarak Türkçeye aktaran İzzet Efendi'nin kitabından aldığından ve bunların da mantıklı bir şekilde yorumlandığından bahsetmektedir. Bu örneklerde cümle içindeki kelimelerin sıralarının değiştirilmesi noktasında Meddah Ali Efendi'nin katkısının olduğundan da söz edilmektedir. Kitabın daha önceki bölümlerinde bulunan ve kelâm-ı kibâr özelliği taşıyan bir çok sözün esere alınmasında da Ali Efendi'nin büyük yardımı olduğu anlatılmaktadır.

Kitabın 284-295. sayfaları arasında 73 tane atasözü vardır. Bunlar ilk olarak Arap harfleriyle yazılmış ve daha sonra bunların altlarına iki tarzda okunuşları yani telâffuzları verilmiştir. Birinci okunuş şekilleri entellektüellerin yani avam tabakasının telâffuzunu, ikinci okunuş şekilleri ise konuşma dilindeki telâffuzu bize aksettirmektedir. Misâller:

بر كسه كندني بلدي فضيلتي ارامق اوزرينه فرض اولدي

1. *telâffuz (aydınların)*: Bir kimse kendini bildi. Fazileti aramak üzerine farz oldu.

2. *telâffuz (konuşma dilindeki)*: Bir kimse kendini bildi. Fazileti aramak üzerine farz oldu (7. Söz, s.285-286).

سرکس وکیز لو ایشکی هر ادمه سويلمه غيريه طيورر هر ادمی سر صقلر صائمه

1. *telâffuz (aydınların)*: Sırrını ve gizli işini her adame söyleme. Gayriye duyurur. Her ademi sırr saklar sanma

2. *telâffuz (konuşma dilindeki)*: Sırrını ve gizli işini her adama söyleme. Gayriya duyurur. Her ademi sırr saklar sanma (11. Söz, s.287).

Görüldüğü gibi aydınların telâffuz şekilleri konuşma dilindeki telâffuzlardan farklıdır. Bu, aydınların özellikle metin okumada bazen büyük ve küçük ünlü uyumu dışına çıkararak monotonluktan kurtulmak ve söze renk katmak amacıyla metinlerde kendilerine göre tasarruf etmeleri sebebiyle ortaya çıkan bir okuma şeklidir. Yoksa aydınlar elbette ki halka göre Türkçeyi daha iyi ve kurallara bağlı olarak telâffuz etmektedirler. Bu 73 atasözü hem Arap hafleri hem de Latin harfleriyle yazılmıştır. Burada kelimelerin imlâlarıyla telâffuzları arasındaki fark da görülmektedir.

Viguiet, 10. bölümde (s.296-349), Türk dili ile alâkalı daha önce anlattığı gramer yapılarının uygulanabileceği, yani tatbikat yapılabilecek mükâlemeleri (diyaloglar) kitabına almıştır. Bu bölüm *kuralların uygulanışı* başlığını taşımaktadır. Müellif, yaşayan bir dilin incelenmesinde harflerin ve bunların karşıladıkları seslerin öğrenilmesinden sonra yapılacak en tabii hareketin, bunların uygulanacağı mükâleme modellerini titizlikle araştırmak, seçkin çevrelerde karşılaşılan cümle içi kelime sırası değişimlerini ele almak, bu dilin kavranılmasında ortaya çıkan sisleri dağıtmak ve örneklere dayanarak bilinmeyen konularda bile tahminî düşünceleri geliştirmek olduğunu dile getiriyor.

Kitabın 299-340. sayfaları arasında verilen 23 mükâleme (diyalog), her sayfada Fransızca karşılıkları verilerek yazılmıştır. Sağlam bir hafızaya sahip olan birisi, bu mükâlemeler sayesinde Türkçenin ne kadar mükemmel bir dil olduğunu anlayacaktır. Mükâlemelerde okuyucunun dikkati, Türkçe devrik ve kurallı cümlelerde yoğunlaşmalı, bitişik zamirlere alışmalı ve en önemsiz kullanımlarda bile fiilimsilerin ne kadar yer tuttuğuna alışmalıdır²¹. Bu mükâlemelerdeki kelime ve cümle yapıların zor anlaşılması hâlinde, mükâlemelerin sonunda yer alan kelimelerin açıklandığı bölüme bakılması tavsiye edilmektedir.

Bu 23 mükâlemede geçen mekân, İstanbul'dur. Mükâlemelerin konusu şöyledir: Tellâl bir Yahudi ile baharatçı-eczacı bir Türk, İstanbul'a ilk defa gelen ve Türkçeyi az bilen bir İtalyan tüccarı dolandırmışlardır. Tellâlin telkinleriyle büyük bir alışveriş mukabilinde düşük bir ücret ödeyen baharatçı, sahte şahitlerin yardımına da başvurarak aldığı malın toplam ödemesinden sıyrılmak için bin bir türlü dalavere yapmış ve mahkemeye düştüklerinde, İtalyan tüccarla yaptığı anlaşmayı açıkça inkâr etmiştir.

²¹ Biz buradan, Türkçede fiilimsilerin (partisip ve gerundium) ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Bilindiği gibi partisip ve gerundiumlu kelimeler sayesinde Türkçede uzun cümleler kurulabilmektedir. Bu da, Türk dilini diğer dillerden ayıran hususiyetlerden birisidir.

Bu mükâlemelerde geçen hadiseler İstanbul'da bizzat yaşanmış bir olaydan aktarılmıştır. Müellif, 23 mükâlemeden her birinin başına o mükâleleyle ilgili olarak bir konu başlığı koymuştur. Mükâlemelerde her kesimden insan konuşutulmuştur. Burada dikkati çekici husus, aydın tabakadaki insanların Türkçeyi, halk tabakasından olan insanlardan daha iyi kullandıklarının belli olmasıdır. Müellif, mükâlemelerde konuşan kişilere göre kelimeleri bazen değiştirmektedir (Misâller; Kazasker: "Ey bazırğân, ne dersin? Sen bu adamdan otuz üç kese ahçe da'va etmişsin. O gün şahidden aczım var ıdı, bu gün otuz beş kese ahçeyi tamamen eda etdiyime şahidim vardır, der. Ne cevap verirsin?" Bazırğân: "Efendim, büyü de, yarın da, gerek sizin huzurunuzda, gerek Allahın huzurunda, hilafı kabul etmem. Bu adem tellalın yanında bana bin guruş teslim etdi. Bakı zimmetinde otuz üç kese ahçe hakkım vardır, isterim. Allahın emrine kayılıım." (23. mükâleme, syf. 331).)

Viguiet *sonuç* (s.349-350) bölümünde ise, yazdığı gramer kitabından ortaya çıkan sonuçları ortaya koymuştur. Müellif, eserde bir çok kuralın metotlu bir şekilde bir araya getirildiğini, kuralların fazla olmasına rağmen hiç birisinin lüzumsuz olmadığını ve bunların iyi kavranabilmesi için de bir çok örnek cümleye başvurulduğunu söylemektedir. Kitapta geçen örnekler Fransızca tercümeleriyle beraber verilmiştir. Fakat bu tercüme Türk dilindeki kelimelerin anlam genişliğini vermekten uzaktır. Bu sebeple her iki dili de kapsayan bir sözlük meydana getirmenin önemi ortadadır. Yazar da kitabın 351-456. sayfaları arasında bulunan küçük bir Fransızca-Türkçe sözlük meydana getirmiştir.

Üç dildeki (Türkçe-Arapça-Farsça) kelimeleri ihtiva eden ve kelimelerin cümledeki sıralanışları ve yer değiştirmeleri bakımından her adımda Fransızcadan ayrılan ve kelimeleri Fransızcaya hiç benzemeyen bir dil (Türkçe), yeni ifade modelleri olmadan dünyadaki en zeki insanların kafalarında bile yer edemeyecektir. Gerek gramer kitabındaki gerekse sözlük kısmındaki kelimeler değişik şekillerde tekrar edilmeli, mükâlemelerdeki acıcılık kavranılmaya çalışılmalıdır.

Kitabın 351-355. sayfaları arasında geçen *bir küçük sözlük denemesi* (Fransızca-Türkçe) kısmında, sözlüğün neleri ihtiva ettiğinden bahsedilmektedir. Müellif, mükemmel bir sözlüğün bir dilde sadece ifade birimi olarak kabul edilen kelimelerin alfabetik bir listesi değil, aynı zamanda temel ve mecazî anlamları da içeren sağlam bir kaynak olması gerektiğini söylemektedir. Sözlükte yer almayan bir çok isim, zamir, fiil, bağlaç, edat, zarf ve ünlemin gramer kitabının diğer bölümlerinde zaten geçtiği, bu sebeple bunların lügata alınmadığını, sözlükte bulunan Türkçe kelimelerin; mastar (-mak/mek; -ma/-me; -ış/-iş, -uş/-üş), isimden isim yapma (-cı/-ci/, -cu/cü; -lık/-lik, -luk/-lük) ve bazı partisip ekleri ve yardımcı fiillerle beraber ele alındığı belirtilmiştir. Türkçe kelimelerin eş anlamlıları da genellikle yanlarında yer almaktadır. Böylece Türkçe bir kelimenin anlamını tam olarak çıkaramayanlar, bu kelimelerin yanlarında bulunan eş anlamlılarından bu kelimenin manasını öğrenebileceklerdir.

Müellif, kitabın son kısmında *Fransızca-Türkçe sözlüğe* (s.355-456) yer verir. Bu sözlükte, Fransızca madde başı yapılan kelimelerin karşılıklarına Türkçeleri verilmiştir. Fransızların Türkçe kelimeleri daha iyi anlayabilmeleri için genellikle Fransızca kelimelerin karşılıklarına Türkçe kelimelerin eş anlamlıları da konulmuştur. Sözlükte yaklaşık 8000 kelime bulunmaktadır.

Kitap; *içindekiler* (s.457-460), *kitap listesi* (s.461-462), *doğru-yanlış cetveli* (s.463) ile sona ermektedir.

Eserin Türk Dili Bakımından Taşdığı Önem

Bu kitap, Türk dili bakımından çok önemli bir eserdir. Viguier'in uzun adıyla *Elemens de la Langue Turque ou Tables Analytiques de la Langue Turque Usuelle Leur Developpement Türkçenin Unsurları ya da Açıklamalarıyla Birlikte Konuşulan Türkçenin Analitik Tabloları* adlı kitabının Türk diline getirdiği yenilikleri ve Türkçe açısından taşıdığı değeri, maddeler hâlinde açıklamaya çalışacağız:

1) Viguier'in grameri, o zamana kadar yazılmış olan Türkçe gramer kitaplarından gerek konuları işleyişi ve gerekse getirdiği yeni öğretim metoduyla ayrılan ilgi çekici bir eserdir²². Batı Türkçesinde yazılan ilk gramer kitabı Bergamalı Kadri'nin 1530'da kaleme aldığı Müyessiret'ül-Ulûm adlı kitaptır. Türk dilini öğretmek gayesiyle Batı Türkçesi sahasında yazılan bu ilk gramer kitabı, Arapçanın dilbilgisi kuralları örnek alınarak meydana getirilmiştir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde fiiller ve edatlar, ikinci bölümünde ise isimler yer almaktadır. Terimler tamamen Arapça emsile metoduna göre değerlendirilmiş ve verilen örnekler de buna göre isimlendirilmiştir. Bu kitaptan sonra Tanzimat dönemine kadar gramer alanında fazla bir çalışma göze çarpmaz. Tanzimatla birlikte dilde sadeleştirme hareketlerine paralel olarak dilbilgisi çalışmalarında da bir artış görülür. Osmanlı Türkçesinde o zamanlar Arapça, Farsça kurallar da bulunmaktaydı. Bu sebeple Arapça, Farsça ve Türkçe kaidelerin beraberce yer aldığı gramer kitapları oluşturuldu. Bu kitaplardan ilki, Ahmet Cevdet Paşa'nın Fuat Paşa ile beraber hazırladığı, *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eseridir. Eser, Osmanlı Türkçesinin ilk gramer kitabıdır. Bu kitaptan sonra bu usulle pek çok gramer kitabı yazılmıştır²³. Cumhuriyet dönemine gelince, bu dönemde harf inkılâbından sonra eski dil bilgisi kitaplarının klâsik anlayışla hazırlandığı, Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerini yansıttığı ve yeni alfabeyle uymadığı

22 1794 yılında Roma'da basılan ve *Gramatica Turca* ismini taşıyan C. C. Carbo gnano'nun gramer kitabında işlenen konular ve konuları işleme metodu da Viguier'in kitabındaki metotla aşağı yukarı aynıdır. *Gramatica Turca* şu bölümlerden oluşmaktadır: *Türk Dilindeki Sesler, İsimler, Fiiller, Zarf, Edat, Bağlaç ve Ünlemler, Söz Dizimi, İmlâ ve Vezin Üzerine Kurallar ve Yazarın Gözlemleri, Diyaloglar, Yazar Tarafından Türkçeye Çevrilmiş Masallar*.

23 Batı Türkçesi dışında, Türkiye dışında yazılan ve Tanzimattan sonra Türkiye'de meydana getirilen diğer gramer kitapları hakkında bk. M. Özkan, *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul 1997, s.192-194; N. Yüce, "Türk Dili", *İslâm Ansiklopedisi*, c.12, İstanbul 1987, s.507

gerekeşiyle okullardan dil bilgisi dersleri kaldırıldı. Cumhuriyet döneminde klâsik anlayıştan uzak bir şekilde yazılan ilk gramer kitabı İbrahim Necmi Dilmen'in Türkçe Gramer (1939, 2 cilt), adlı eseridir. Daha sonra, Tahsin Banguoğlu'nun Ana Hatlarıyla Türk Grameri (1940) adıyla yazdığı Türkçe gramer kitabı, 1940 senesinde okullarda okutulmaya başlanmıştır. 1940'tan günümüze kadar ise Türkiye Türkçesiyle alâkalı bir çok gramer kitabı yazılmıştır²⁴.

Viguiet'in gramer kitabının, kendisinden sonra, Cumhuriyet dönemine kadar yazılmış bir çok gramer kitabından daha güzel bir şekilde Türkçeye uygun olarak kaleme alındığı söylenebilir. Bu kitap, işlediği konulardan sonra, bu konuların desteklendiği pek çok örnek cümlelere yer vermesi bakımından belki de Cumhuriyet döneminden sonra yazılan bazı gramer kitaplarından bile daha üstün özellikler taşımaktadır²⁵. Kitabın üstünlüğü ele aldığı konuları işleyiş yöntemiyle yakından alâkalıdır²⁶.

Viguiet, Türk dilinin çok sistemli ve metodik bir yapısı olduğunu, tahlil yapmaya alışkın olan bir kimsenin, Türkçenin son derece düzgün tasarımı karşısında bu dili bir âlimler topluluğunun düşünüp taşınarak ve anlaşarak ortaya koyduklarını düşünüp hayretler içinde kalacağını²⁷ dile getirmektedir. Viguiet,

²⁴ Bu kitaplar için bk. M. Özkan (1997), *a.g.e.* s.195.

²⁵ Viguiet'in grameriyle, bugün Türkiye Türkçesinde en muteber gramer kitaplarından sayılan Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* (2. Baskı, Ankara 1986) ve Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* (14. Baskı, İstanbul 1986) kitaplarını konuları bakımından karşılaştırsak bu söylediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Viguiet'in Grameri; ilk önce *isim ve fiil çekimlerinin* geniş olarak gösterildiği *analitik tablolarla* başlamaktadır. Daha sonra esas bölümlere geçilmektedir. Kitap, *Türk Dilinin Fransız alfabesindeki Harflerle Gösterilmesi (Ünlü ve Ünsüzler), İsim Çekim Ekleri, Zamirler, Fiil Çekimleri, Bağlaçlar, Edatlar, Zarflar, Sentaks (Cümle Yapısı), Türk Dilinin Kendi Seslerinin Açıklanması, Türk Alfabesindeki Harflerle Fransız Alfabesindeki Harflerin Karşılaştırılması, Bütün Anlatılan Kuralların Uygulandığı Mukâlemeler ve Fransızca-Türkçe Bir Sözlük Denemesi* bölümlerinden meydana gelmektedir.

Tahsin Banguoğlu'nun Grameri; *Ses Bilgisi (Türkçenin Sesleri, Seslerin Birleşmesi), Seslerin Benzeşmesi (Sözün Ezgisi), Yapı Bilgisi (Kelime Yapımı, Kelime Çekimi=Ad, Zamir, Zarf, Takı, Bağlam, Ünlem ve Fiil ve Söz Dizimi* bölümlerinden oluşmaktadır.

Muharrem Ergin'in Grameri ise; *Sesler, Kelimeler(Yapı Bakımından Kelimeler=İsimler, Sfatlar, Zarflar, Zamirler, Fiil Çekimi, Partisipler, Gerundiumlar, Edatlar), Kelime Grupları ve Cümleler* bölümlerinden meydana gelmektedir.

Görüldüğü gibi Viguiet'in gramerinde bulunan konular bu iki gramer kitabında geçen konularla benzerlikler taşımaktadır.

²⁶ Viguiet'in *Elemens de la Langue* adlı gramer kitabıyla (1790) hemen hemen aynı yıllarda yazılan Carbognano'nun *Gramatica Turca* (1794)'daki konuları işleme metodu da mükemmeldir. Bu kitap da 20. yüzyılda yazılmış olan bazı gramer kitaplarından daha güzel bir şekilde düzenlenmiştir. Yaklaşık olarak aynı yıllarda Türkçe gramer kitapları vücuda getiren iki âlim, muhtemelen birbirleriyle temas edip görüş alışverişinde bulunmuşlardır. İki âlim de aynı yıllarda İstanbul'da bulunmaktaydılar.

²⁷ Viguiet, *a.g.e.* s.IX.

ayrıca Türk dilini öğretmek için alışlagelmiş yöntemlerin eksikliklerini de ortaya koymaktadır. Kitabın *krala sunuş* kısmında şöyle demektedir: "En az duyarlı kulaklara bile hoş gelen ve insanı tatmin eden bu dilin tatlı ve ağır telâffuzunun hoşluğu, uyruğunuz altındaki kişilerin yavaş yavaş çekiciliğini kazanmaya başlamıştır. Fakat onlara gösterilen alışlagelmiş öğretim yöntemi o kadar zorluklarla doludur ki, onların gözünde tam bir başarı umudu çok uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. Ya eksik ünlüleri tamamlamak ve ünsüzlerin belirsizliğini tespit etmek için bu dili en azından vasat bir düzeyde anlamayı zorunlu kılan Türkçe harflerin hazırlık niteliğindeki bilgilerinin öğrenim zorluğu veya yetersizliğinden; ya da sadece kelimelerin imlâlarına uygunluğu endişesiyle okumaya yönelik fakat konuşma dilinden farklı olarak Türk hocaların telâffuz biçimlerinden dolayı geleneksel yöntem, oldukça eksik ve yetersiz kalmaktadır. Bu usul aynı zamanda ilk başta öğrenilmesi gereken terimler bakımından da yanlıştır. Tüccarlara verilen el yazması kitaplarda çokça bulunan Arapça ve Farsça deyimler saygın kesime de yabancı gelmektedir²⁸." Müellif daha sonra, Arapça ve Farsça *Ferişte Oğlu* ve *Şahidî* adlı iki küçük sözlüğün öğrencilerin ellerine verildiğini, oysa bu lügatlerde Türkçe kelimelerin telâffuzlarının belirtilmediğini, hatta bu kitapların muhtevasının bile anlaşılmadığını²⁹ söylemektedir. Türkiye'ye gelen ve Türkçe öğrenmek isteyen yabancılar, Arapça, Farsça kelime ve tabirlerle dolu olmasından dolayı anlaşılamayan kitaplar karşısında bu dili iyi kavrayamamaktadırlar. Bu sebeple yeni bir metot geliştirmek gereklidir. Bu yeni ve değişik metodun öncülerinden biri ise Pierre François Viguier olmuştur. Viguier: "*Türkçenin Unsurları* adı altında okuyucuya sunduğumuz bu eserde; Fransız alfabesinde bulunan harflerle Türkçe kelimelerin söyleşini tarayarak, Fransız alfabesindeki harfler içerisinde bilinmeyen ve göze hoş görünmeyen şekiller katmadan bu tasarımızı bitirmek istiyoruz. Bu ilginç gelebilecek detayı, basit ve anlaşılması kolay analitik tablolarda ön plana çıkardık. Bu analitik tablolar, fiil çekiminde iyi bir şekilde düzenlenecek ve anlatıma en uygun dili ortaya koyacaktır. Bu çalışmanın sonunda Türk alfabesinde kullanılan harfler bir tek şekilde gösterilecek ve Fransız alfabesindeki harflerle olan ilişkileri belirtilecektir. Ünlülerin gerçek sesleri ve bunların düzeltilmeleri ve değişimleriyle ilgili olarak Türk alfabesinde bulunan harflerle yazılmış el yazmalarının okunmasında öğrencilerin karşılaştıkları zorlukları en aza indirmek için genel deyimleri göstererek bu çalışmayı yaptık. Bu kitap, edebî yorumlarıyla sunacağımız yakın diyaloglarla son bulacaktır. Bu modellerdeki gramer planında bulunan dağınık, gelişigüzel prensipleri göstererek gerçek kuralları sağlam bir şekilde ortaya koyarak uygulamaya çalıştık³⁰." diyerek yazdığı gramer kitabının planını anlatıyor. Kitap, esas olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölüm*, eserin temelini teşkil eder ve diğer bölümden daha kısadır. Birinci bölüm-

28 a.g.e., s.VI.

29 a.g.e., s.39.

30 a.g.e., s.37.

de Türkçenin iskeletini oluşturan isim ve fiil çekimleri çok geniş bir şekilde örneklerle beraber analitik tablolar hâlinde gösterilmiştir. Aynı şekilde kelimelere ilâve edilen ekler de tablolarda yer almaktadır. *İkinci bölüm* ise bu analitik tabloların açıklanması mahiyetindedir. Burada bir çok atasözü, deyim, kelâm-ı kibâr ve diyalog bulunmaktadır. Analitik tablolara göz atanlar sıkılmamalıdır. Çünkü bu tablolarda bulunan şekiller, ikinci bölümde uygulama sahasında yer alacaklardır. Yani birinci bölümde verilen şekiller ikinci bölümde örnek cümlelerle açıklanmaktadır.

Viguiet yazdığı gramer kitabında bol örneğe dayanan bir öğretim yöntemini tercih etmiştir. İnsan kuru kuruya ve bir şey ifade etmeyen tanımlardan oldukça sıkılır. Bu tanımları uygulama alanına koymak gerekir. Özellikle gramer kitaplarında cümlelerle desteklenen ve cümlelerde gösterilen gramer şekilleri çabucak kavranabilmektedir. Viguiet de yazdığı gramer kitabı sayesinde, Türkiye'de bulunan Fransız uyrukluların içinde okuma becerisini kazananların çabucak arttığını belirtmektedir³¹.

2) Kitap, Türkçede kullanılan bütün ünlü ve ünsüzleri göstermiş ve Türk alfabesinde bulunan sesleri ifade etmeyi zorlaştıracak yabancı bir işarete yer vermemiştir. Viguiet, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçede mevcut olan seslerin Fransız alfabesindeki harflerle gösterilebileceğini, yapılan bütün inceleme ve gözlemlerin; Fransız alfabesinde (Lâtin kökenli) bulunan harfleri, Türkçenin yazılış şekline ve telâffuzuna uydurmak için tutulacak yollar içinde en az dolambaçlı ve en kolay olanının, harflerin okunuş biçimini zorlaştıracak hiç bir yabancı işarete yer vermeden meydana getirilen şu harflerle (a=a; b=b; ch=ş; tch=ç; è=e; e=ı; eu=ö; f=f; g,g,gui=g; gh=g,ğ; h=h,ğ; qh=h; i=i; j=j; dj=c; k=k; q=k; l=l; m=m; n=n; n=ñ; o=o, ou=u; p=p; r=r; s=s; t=t; u=ü; v=v; y=y; z=z) yetinilmesi gerektiğini³² söyler. Yukarıda da görüldüğü gibi Türkçede yer alan ve Arap harfleriyle tam olarak ayırt edilemeyen /u, ü, o, ö, ı, i/ sesleri, Lâtin harfleriyle açıkça belli olmaktadır. Ayrıca yine Arap harfleriyle tam olarak belli olmayan /k, g, ñ, b, p, c, ç/ sesleri de kitapta gösterilmiştir. Viguiet'in grameri, Türk dilinde kullanılan bütün harfleri gösterdiği için çok önemli bir kaynaktır.

Viguiet ünlü ve ünsüzleri, kitabında örneklerle açıklamıştır. Bunların özelliklerini gramerden öğreniyoruz. Eserde ünlü ve ünsüzlerin kendi aralarındaki değişiklik ve dönüşümlerini de takip edebilmekteyiz.

3) *Elemens de la Langue Turque Türk Dilinin Unsurları*, Lâtin harfleriyle yazıldığından Türkçe kelimelerin 18. yüzyıldaki telâffuzlarını yani söyleyiş biçimlerini göstermektedir³³. Eserin bu bakımdan bir hazine olduğunu söyleyebi-

31 a.g.e. s.VI.

32 a.g.e., s.37.

33 Gramer kitabındaki Lâtin harfleriyle yazılmış Türkçe kelimeler (kitabın son kısımlarında bulunan Fransızca-Türkçe sözlükteki kelimeler hariç) için bk. M. Gümüşkılıç, *Viguiet'in*

liriz³⁴. Viguier, Türkçe öğrenmek isteyen birisinin yapacağı ilk işin Türkçe sesleri iyi kavrayıp, Türkçenin telâffuzuna hâkim olmaya çalışması olduğunu belirterek imlâ ile telâffuz arasındaki farktan bahsetmektedir³⁵. Kendisinin, eserini meydana getirmek için çok çalıştığını, aydın ve halk kesiminden pek çok kişiyle görüştüğünü söylüyor. Müellif: "İstanbul'da seçkin çevrelerde kullanılan fakat bilginler tarafından sentaksına dikkat edilmeyen Türkçenin yanı sıra, Arapça ve Farsçaya vâkıf olan kanun adamlarının makamlarında, arkadaş ve aile çevrelerinde kullandıkları ve başkentte sivil işler ile ticarî maksatlarla yazılan mektuplarda kullanılan dili inceledim. Ayrıca avam tabakasında konuşulan dil ile Gürcü, Yahudi ve Asya'nın değişik yerlerinden İstanbul'a gelenlerin hatalı söyleyişlerini de inceleme imkânı buldum. Kullanılan Türkçeden benim anladığım, İstanbul'da seçkin insanlar ve âlimlerin kullandıkları dil ile; aralarında âdet olduğu üzere genelde Arapça, Farsça; fakat evlerinde, arkadaş ve aile çevrelerinde Türkçe konuşan kanun adamlarının kullandıkları Türkçedir. Özetle söylemek gerekirse, başkentte sivil ve ticarî işlerde haberleşme vasıtası olarak kullanılan dildir³⁶." diyerek Gürcü, Yahudi, Yunan ve çeşitli Asya halklarının konuştuğu dili, standart Türkçe olarak kabul etmediğini dile getiriyor.

Viguier, ayrıca İstanbul'da seçkin çevrelerle Asya köylülerinin arasında ayırt edici çok hassas noktalar bulunduğunu, Türkçe nesir ve nazım okunuşunda kendisinin orta (uzlaşmalı) bir söyleyiş biçimini kullandığını söylüyor. Amacının Türkçe elyazması ve imparatorluğun İstanbul başımeviden çıkan az sayıdaki Türkçe kitapların anlaşılmasında öğrencilerin yükünü hafifletmek olduğunu, bu ortak telâffuzun basit kullanım alanlarına aktarılmasının ise gülünç bir şey olduğunu anlatıyor. O: "Uzlaşmalı dil ile konuşma dili arasındaki fark, neredeyse İtalyanca ile Fransızca arasındaki kadardır. Türkiye'ye yeni gelmiş genç bir Hristiyan, Türkçe hocasının metin okumada kullandığı uzlaşmalı dili herkesin kullandığını zanneder. Hâlbuki halkın kullandığı dil yani konuşma dili, uzlaşmalı bir telâffuzu aksettiren dilden farklıdır. İşte yabancı bir genç, normal halkın konuştuğu dili görünce bocalamaktadır. Yapılacak iş, Türkçe bilmeyen ve Türkçe

Elemens de la Langue Turque Turk Dilinin Unsurları Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992, s.367-582 (Yüksek Lisans Tezi)

34 Carbognano'nun *Gramatica Turca* (1794) adlı kitabında, Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kelimelerin karşılıklarına okunuşları verilmiştir. Bu yönüyle bu eser de bir hazîne gibidir. *Gramatica Turca*'daki bütün kelime ve eklerin imlâ-telâffuz durumları için bk. M. Gümüşkılıç, *18. Yüzyıl Türkçesinde Ses Hadiseleri* (Doktora Tezi), İstanbul 1997 (Doktora Tezi). Ayrıca bk. M. Duman, "Türkiye Türkçesinin Tarihî Kaynaklarından Carbognano'nun Grameri ve İmlâ-Telâffuz İlişkisi Bakımından Önemi", *İlmî Araştırmalar-1*, İstanbul 1995, s. 95-106.

35 Viguier, *a.g.e.*, s.33

36 *a.g.e.*, s.34-35.

öğrenmek isteyen yabancılara elyazmalarda kullanılan dil ile konuşma dili arasındaki benzerlik ve farkların anlatılması olmalıdır.³⁷ " demektedir.

Gramerde Arap harfleriyle yazılmış parçalar da mevcuttur. Bunların altlarına telâffuzları da belirtilmiştir. Bu parçalardan bir kaç örnek verelim:

نسا نه ايلك ايدر ضايح اولمز ايو اد ايله سويلنور سن ير امزلق ايدرسك كوتى نام ايله فصلك اولور

Birinci Okunuş (aydınlarin): İnsane eylik iderseñ zay' olmaz. Eyü ad ile söylenirsin. Yaramazlık iderseñ kötü nam ile fasliñ olur.

İkinci Okunuş (kullanılagelen Türkçeye göre): İnsana eylik ederseñ zayi' olmaz. Eyi ad ıla söylenirsin. Yaramazlık edersen kötü nam ile faslın olur (10. Söz, s.286-287).

الله عاشق اولان كوكل اينه سنه حقه طوت انى اجى سوزله پاسلانديرن تکرينك دشمنيدر

Birinci Okunuş (aydınlarin): Allahe aşık olan gönül ainesini Haqqe tutar. Ani aci söz le paslandiran Tañriniñ düşmenidir.

İkinci Okunuş (kullanılan Türkçeye göre): Allahe aşık olan gönül ayinesini Haqq'a tutar. Anı acı sözle paslandiran Tañrının düşmanıdır³⁸ (2. Söz, s.284).

Yazar, burada 73 tane atasözü ve deyimini imlâ ve telaffuzları ile beraber ele almış ve 13. söze kadar da Arap imlâsıyla belirtilen sözlerin iki okunuş biçimini vermiştir. Bunlardan birinci okunuş şekli aydınlarin metni okuma tasarrufundan kaynaklanan okunuş şekli³⁹, ikinci okunuş şekli ise normal konuşma dilindeki kullanıştır. 13. sözden 73. söze kadar ise bazı sözlerde aydınlarin okuma diline göre yaptıkları tasarruflar, bazı sözlerde ise normal konuşma diline göre okunuş biçimleri belirtilmiştir.

Aydınlarin metinleri kendi zevklerine göre uyum dışına çıkararak okumaları belki de yukarıda bahsettiğimiz uzlaşmalı yani ortak telâffuz biçimine uygun düşmektedir. Bu telâffuz şekli, küçük bir çevrede kullanılan fakat dilin aslında olmayan sunî bir söyleyiştir. Aydınlar, bazen monotonluğa düşmemek, söze renk

³⁷ a.g.e., s.37-38.

³⁸ a.g.e., s.(285-294).

³⁹ Üç çeşit dil vardır: Yazı dili, konuşma dili ve okuma dili. Yazı dili; bilimden edebiyata kadar her alanda kullanılan tabii olmayan birtakım kurallara sıkı sıkıya bağlı, zamanla geliştirilmiş standartları bulunan bir dildir. Konuşma dili; sese dayalı tabii insan dilidir. Burada telâffuzlar önemli bir yer tutar. Konuşma dili, yazı dilinden bir hayli farklıdır. Bu dil, halkın konuşma şeklini aksettirir. Okuma dilini ise M. Duman 1996 yılında Türk Dil Kurumu 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı'nda sunduğu bildiriye şöyle açıklıyor: "Herhangi bir yazılı metnin konuşma dilinden farklı olarak seslendirilmesidir." Yani burada bir hürriyet söz konusudur. Bu özgürlük alanından çıkan entelektüel zevk, zamanla "metinle" sınırlı bir fonolojik sistemin gelişmesine zemin hazırlamıştır (H. Develi, XVIII. y.y. *Istanbul'a Dair Risâle-i Garibe*, İstanbul 1998, s.50-51). Osmanlı entelektüellerinin metinleri kendi zevklerine göre okuma şekillerinden örnekler için bk. Y. Saraç, *İstulâhat-ı Edebiyye Terimleri*, Muallim Naci, İstanbul 1997, s.106-107).

katmak amacıyla özellikle bazı ünlülerin yerlerini değiştirmekte ve bunları ünlü uyumlarına aykırı olarak telâffuz edebilmektedirler⁴⁰. Aydınların bu okuma tasarrufu normal karşılanmalıdır. Nitekim Viguier bu konuda şunları söylemektedir: "Ünlülerin değişimi yalnızca birbirlerinin yerlerine kullanılabilme ve ses yakınlığı ile olmaz. Bu değişiklikler zıtlıklardan da doğabilir. /a, ı, o, u/ ünlüleri, /e, i, ö, ü/ ünlülerine zıttır. /a/ ünlüsü /e/, /u/ ünlüsü ise /ü/ ünlüsüne zıt olduğu için meselâ, "zaman, mübarek" kelimeleri "zeman, mubarek" şeklinde telâffuz edilebilir. Bu örneklerden Türkçenin ünlülerinin rastgele kullanıldığı sonucunu çıkarmayalım. Olağanüstü durumlarda istisnalar kurala dönüşmez. Ünlüler için en büyük kural, bunların birleşmelerine ve yakınlıklarına önem vermek, zıtlık ve değişebilirliklerine bakmadan ünlüleri kullanabilmektir⁴¹". "Saray, fakat" kelimelerinin gramerde "seray, fekat" şeklinde⁴² geçmesi de Viguier'in bu çıkarımıyla örtüşmektedir. Buradan, 18. yüzyılın sonlarına doğru aydınların bazı kelimeleri kendi zevklerine göre okudukları anlaşılmaktadır. Bunda da aydınların özellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimeleri Türkçedeki söyleniş şekilleri ile değil de o dillerdeki asıllarına göre telâffuz etmek istemelerinin önemli bir rolü olsa gerek. Fakat aydınların kelimeleri değişik okumalarından, Türkçe kelimelerin telâffuzlarıyla alâkalı olarak "entellektüel çevrenin kelimeleri söyleyiş biçimi göz önünde bulundurulmamalı" gibi bir sonucun çıkmaması gerekir. Çünkü aydın çevreler, çeşitli halk tabakasından meydana gelen insanlara nazaran kelimeleri çok daha mükemmel bir şekilde telâffuz edebilmektedirler. Nitekim Viguier, "efendim. bazı kerre, oldular" kelimelerinin telâffuzları ile ilgili tespitlerinde bu konuya temas etmektedir. Şöyle diyor: "Ünlüler, bazen kendi aralarında değişebilir. Fakat bu ünlülerin değişimi, uyum kurallarının dışına çıkmadan sağlanabilmeli, özellikle okumada dilin prensiplerini bozmadan "efendim, efendim, bazı kerre, bazı kerre, oldular, oldılar, oldiler" kelimeleri, çeşitli biçimlerde kullanılabilmelidir. İstanbul'da yaşayan aydın kişiler özellikle birinci şekilleri -efendim, bazı kerre, oldular- kullanırdı⁴³."

Viguier, kitabının 299-340. sayfaları arasında yer verdiği diyaloglarda, aydın ve halk kesiminden bir çok kişiyi konuşturur. Buradan anladığımızı göre aydın tabakadan insanlar kelimeleri İstanbul Türkçesine uygun ve daha güzel bir tarzda söyleyebilmektedirler.

Müellif, imlâ ile telaffuz arasında her zaman fark olduğunu dile getirmektedir. Nitekim yukarıdaki sayfalarda da belirtildiği gibi, (be) harfinin /b, p/; (cim) harfinin /c, ç/; (dal) harfinin /d, t/; (kaf) harfinin /k, ğ/; (gayın) harfinin /ğ, ğ, k/; (dad) harfinin /d, z, t/ ve (kef) harfinin de /k, g, y, ñ, n/'ye karşılık olduğunu,

40 Viguier, *a.g.e.*, s.49.

41 *a.g.e.*, s.49.

42 M. Gümüşkılıç (1992), *a.g.e.*, s.84.

43 Viguier, *a.g.e.*, s.49.

implâsı ne olursa olsun bu harflerin telâffuzda bir çok değişik sesi karşıladığını⁴⁴ söylemektedir. Böylece implâyaya dayalı okunuşların 18. yüzyılda ortadan kalkması ve kelimelerin söyleyiş şekillerine göre okunması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz⁴⁵.

4) Kitap, 18. yüzyıldaki ses uyumlarını -özellikle ünlü uyumlarını- açıkça göstermesi bakımından, önemi haizdir. Viguier, Türk dili bakımından ortaya koyduğu ilkelerin tamamen ses uyumuna bağlı olduğunu belirtiyor. Müellif: "*Türk Dilinin Elemanları* adlı kitap, iki kısma ayrılmaktadır: Birinci kısım, eserin tamamını oluşturur ve diğer bölümden daha kısadır. Birinci bölümde analitik tablolar sunulmuştur. Bu bölüm, kitabı okuyan kişileri korkutmamalıdır. Ara vermeksizin gelişmesine çalıştığım tanımların mükemmelliğe ulaşması başarımızı ispat edecektir. Bu çalışmadaki bütünlük ise kitabın ikinci bölümüne bakılmasıyla kavranılabilecektir. Bütün son ekler sisteminin genelleştirilmiş kavramlarını tespit etmeye yarayan ve tablolarda kolaylıkla anlaşılabilir ilkeleri, ikinci bölümde kolay ve anlaşılır bir şekle sokacak ve sistemin mantık kurallarına dayalı olarak ünlülerin ahenkli birleşimlerine bağlı olduğunu göstereceğim. Bunları yaparken belli bir sayıda olan ünsüzlerin düzgün varyasyonlarından da faydalanacağız. İkinci bölüm, bu kavramlar ve devamlı örneklerle beraber sunulan bu dilin ilkelerini içermektedir. Yani bu bölüm, analitik tabloların açıklanması mahiyetindedir.⁴⁶" diyerek ses uyumlarının Türk dili için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Eser, Lâtin harfleriyle yazıldığı ve Türkçe kelimelerin telâffuzlarını aksettirdiği için eserdeki şekillerden Türkçedeki kalınlık-incelik (dil benzeşmesi) ve düzlük-yuvarlaklık (dudak benzeşmesi) uyumunu rahatlıkla takip edebilmekteyiz⁴⁷. Eserde ünlü uyumlarına aykırılık gösteren şekiller çok azdır. Böylece 18. yüzyılda Türkçede ünlü uyumlarının tam olarak uygulandığını söylenebiliriz⁴⁸.

Viguier belki de Türkçede ünlü uyumlarını geniş bir şekilde gösteren ilk kişidir. Kendisi: "Türkçede kullanılan 8 ünlü, iki gruba ayrılır ve aralarında sürekli bir uyum oluştururlar. Birinci grup /a, ı, o, u/ ünlülerini, ikinci grup da /e, i, ö, ü/ ünlülerini içerir. Ünlülerin bu uyumlu birleşimleri dörde bir veya ikiye bir

44 a.g.e. s.260.

45 Aslında telâffuza dayalı okunuşlar, 17. yüzyıldaki metinlerden itibaren yapılabilir. 17. yüzyıldaki okunuş şekilleri için bk. M. Duman, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ne Gore 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara 1995. ve H. Develî, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ne Gore 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara 1995. 18. yüzyıldaki şekiller için ise Viguier'in grameri (1790), Carbo gnano'nun grameri (1794)'indeki şekillere ve M. Gümü ş kılıç (1997)'in a.g.e.'e bakılabilir.

46 Viguier, a.g.e., s.39-40.

47 bk. M. Gümü ş kılıç (1992), a.g.e.

48 18. yüzyılda ünlü uyumlarının tam olarak gösterildiği diğer bir eser için bk. Carbo gnano, a.g.e. ve M.Gümü ş kılıç (1997), a.g.e.

ilişkilerle gerçekleştirilir. İki tane dörde bir ilişki vardır. /a, ı, o, u/ ünlüleri /a/ ünlüsüne; /e, i, ö, ü/ ünlüleri de /e/ ünlüsüne uygun düşmektedir. Dört tane de ikiye bir ilişki vardır. /a, ı/ ünlüleri /ı/; /o, u/ ünlüleri /u/; /e, i/ ünlüleri /i/; /ö, ü/ ünlüleri ise /ü/ ünlüsüne uymaktadırlar. Böylece ünlüler dörde dört veya ikiye iki şeklinde ele alınabilirler. Buradaki karşılıklı ilişkiler, kademe kademe açıklayacağım temel iki çeşit ses uyumunun iskeletini meydana getirdiğinden gerek isim, gerekse fiil çekimlerinde kullanılagelen Türk dilinin başlıca anahtarı durumunda olacaktır. Bu ilişkiler şunlardır: a) /a/ ünlüsü ile başlayan ünlülerin oluşturduğu ilk grupta /a, ı, o, u/ ünlüleri aynı ünlüyle yani /a/ ile bitmektedir. /e/ ünlüsü ile başlayan /e, i, ö, ü/ ünlüleri ise /e/ ile bitmektedir. "zaman, kış, kol, bulut; zamana, kışa, kola, buluda" ve "ev, kilid, göz, yüz; eve, kilide, göze, yüze" örneklerinde olduğu gibi. b) Ünlülerin birinci grubunda bulunan /a, ı/ ünlüleri /ı/; /o, u/ ünlüleri de /u/ ünlüsüyle alâkalıdır. Ünlülerin ikinci grubunda bulunan /e, i/ ünlüleri /i/; /ö, ü/ ünlüleri ise /ü/ ünlüsüyle ilgilidir. Bu dört çeşit ilişki, ünlülerin uyum şeklinin temelini oluşturmaktadır. /a, ı/ birinci, /o, u/ ikinci, /e, i/ üçüncü, /ö, ü/ ünlüleri ise dördüncü uyumu meydana getirmektedirler. Ünlülerin bu uyumu sadece isim, zamir ve fiil çekimlerinde değil, aynı zamanda edatlarda da görülmektedir.⁴⁹ diyerek Türkçedeki ünlü uyumlarını güzel bir şekilde açıklamaktadır. Ünlü uyumları daha 17. yüzyılda düzene girmeye başlamıştır. 17. yüzyılda kalınlık-incelik uyumu tam, düzlük-yuvarlaklık uyumu ise gelişim sürecinde bulunmaktadır⁵⁰.

Ünsüz Uyumları ise 18. yüzyılda klâsik imlânın tesiriyle uygulanamamaktadır. Fakat bazı Arap harflerinin Türkçede bir kaç sesi beraber karşıladığı gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıda da geçtiği gibi Viguier, (dal) harfinin /d, t/; (dad) harfinin /d, z, t/; (be) harfinin /b, p/; (cim) harfinin /c, ç/; (tı) harfinin /t, d/; (gayın) harfinin /ğ, ğ, k/; (kef) harfinin ise /k, g, y, n, ñ/ seslerini temsil ettiğini ve bununla ilgili olarak "kitab, kitaplar" kelimelerinin "kitap, kitaplar" şeklinde telâffuz edilebileceğini⁵¹ söylüyor. Aslında daha Eski Anadolu Türkçesinin ilk devirlerinde ve 15. yüzyıldaki bazı metinlerde ünsüz benzeşmesine uygun hareketlenmiş kelimelere ادى itti, اخرتده ahirette- rastlayabiliyoruz⁵². 16. yüzyıldan itibaren ise imlâ kalıplaşması dolayısıyla ünsüz benzeşmesi ile ilgili örnekler -bir kaç kelime dışında- tesadüf edememekteyiz. Bunu bir imlâ meselesi olarak kabul etmek gerekmektedir. Yoksa Türkçe fonetik özelliklere göre kelimeler ünsüz benzeşmesine göre söylenebilmekteydiler. 18. yüzyılda yazılan Viguier (1790) ve Carbognano(1794)'nın yazdığı ve Türkçe kelimelerin okunuş şekillerinin gösterildiği gramer kitaplarında klâsik imlânın telâffuza da aksetmesiyle ünsüz

49 Viguier, a.g.e., s.47-48.

50 17. yüzyıldaki ünlü uyumları için bk. H Develi (1995), a.g.e., s.168-169.

51 Viguier, a.g.e., s.45-46, 260

52 Z. Kormaz, "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Makaleler-I*, Ankara 1995, s.505.

uyumları bir kaç kelimenin dışında -baktın mı, dipten (*Gramatica Turca*, 1794)- görünmemektedir. 17. yüzyılda ise, ünsüz benzeşmesi pek geçerli olmamasına rağmen, örneklerden anlaşıldığına göre belki de 18. yüzyıldan daha ileri bir sayfayı temsil etmektedir⁵³. Buradan 18. yüzyılda büyük bir imlâ kalıplaşması olduğunu söyleyebiliriz.

5) Gramerde geçen Türkçe kelimeler⁵⁴, dikkatlice incelendiğinde bu kelimelerin bir çoğunun bugün de Türkiye Türkçesinde kullanıldığını görüyoruz⁵⁵. Viguier, yaklaşık 7-8 sene İstanbul'da kalmıştır. Kitabına aldığı kelimeler, Türkiye Türkçesinin kendisine esas aldığı İstanbul ağzına özgü kelimelerdir. Viguier gramer kitabını yazarken, İstanbul'u çok gezdiğini, İstanbul'da hemen hemen her kesimden insanla beraber olduğunu, onların konuştuğu dili inceleme imkânı bulduğunu, bir albayın oğlu olan Yakup Efendi'yle, dili çok iyi kullanabilen meddahlardan olan Ali Efendi'nin de, gramer kitabında geçen atasözü, deyim ve diyaloglarda büyük katkılarının olduğunu söylemektedir. Viguier, Fransa kralı ve onun İstanbul'daki elçisine bağlı olduğu için de İstanbul'da saray çevresinde bulunmuş, bir çok üst düzey insanla görüşmüş ve onların konuştuğu dildeki kelimeleri eserine almıştır. Yani yazar, kitabına; Türkçede kullanılan ve İstanbul'da konuşulan bir dilin kelimelerini dahil ettiğini dile getirmektedir. O ayrıca, Türkçenin mükemmel yapısı ve Türk halkının bilgi seviyesinin yüksek oluşunu gördükten sonra hayretler içinde kaldığını belirterek: "Türk dilinin çok güzel, detaylı ve metotlu bir şekilde düzenlenmiş dokusu karşısında hayrete düşmemize en büyük sebep, muhakkak ki toplumun bilgi seviyesinin yüksek oluşudur⁵⁶." diyerek 18. yüzyıldaki Osmanlı toplumunun kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Viguier, kullanılagelen Türkçe tabiri ile İstanbul'da ticarî ve sivil işlerde haberleşme aracı olarak kullanılan Türkçeyi kastettiğini; Gürcü, Yunan ve Asya halklarının konuştuğu dili söz konusu etmediğini belirtiyor. Yani Müellif, kitabına; halkın konuştuğu dil ile aydınların konuştuğu dilin ortak kelimelerini almıştır (Bu ortak kelimelerin çok fazla olduğu anlaşılıyor.). Bundan şunu anlıyoruz ki, günümüz toplumunda genel bir yargı olan, 16. asrın sonları ile 17, 18 ve 19. asrın sonlarına kadar devam eden klâsik Osmanlı Türkçesi devresinde "Aydın tabakadan insanlar ile halk tabakasından insanların konuştuğu dil arasında büyük bir uçurum vardı." fikri doğru değildir. Tabî ki, Osmanlı döneminde de entellektüel kesimi, bugün olduğu gibi halk kesiminden herkesin anlaması beklenemez. Yani kendini toplumdaki soyutlayan insanların her devirde olması mümkündür. Bir de yüksek seviyeli metinlerde

⁵³ H. Develi (1995), *a.g.e.*, s.148-166.

⁵⁴ Burada geçen "Türkçe" kelimesinden maksadımız, Türkçede kullanılan kelimelerdir Yoksa köken olarak Türkçe olan kelimeler değildir.

⁵⁵ Carbognano'nun *Gramatica Turca* adlı gramer kitabında geçen Türkçe kelimeler de Viguier'in kitabında geçen kelimeler gibi, halkın konuştuğu günlük Türkçeye ait olan kelimelerdir

⁵⁶ Viguier, *a.g.e.*, s.IX.

(edebî metinler gibi), kullanılan dil ile, halka hitap edilen metinlerin dili arasında farkın olacağı aşikârdır. Belki de bu "uçurum" düşüncesinin sadece çok yüksek düzeydeki metinlere bakılarak dile getirildiğini söyleyebiliriz. Oysa bir değerlendirme yaparken bir çok metinde geçen kelimelere bakarak ortaya bir takım sonuçlar çıkarmak gerekir. Ayrıca bugün bizim anlayamadığımız bazı kelime ve tabirlerin Viguier'in de dediği gibi, bilgi seviyesi yüksek bir toplumda anlaşılamadığını söylemek ne kadar doğru olur. Kaldı ki *Türk Dilinin Unsurları* adlı kitapta geçen kelime ve tabirlerin çoğunu bugün bile halk tabakasından bir çok kişi rahatlıkla anlayabilir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Viguier'in *Elemens de la Langue Turque* adlı kitabı, bir bütün olarak 18. yüzyılda İstanbul'da konuşulan Türkçeyi bize yansıtmaktadır. Kitapta Türkçenin isim ve fiil çekim şekilleri tablolar hâlinde geniş bir şekilde yer almaktadır. Eserin ilk kısmında yapılan gramer izahlarından sonra bu gramer şekilleri örnek cümlelerle desteklenmiştir. Kitabın içinde bir çok atasözü, deyim ve kelâm-ı kibâr bulunmaktadır. Bunlar, orijinali Farsça olan ve edebî bir tarzda İzzet Efendi isimli birisi tarafından Türkçeye çevrilen Pend-i Attar adlı bir öğüt kitabından alınmıştır. Gramer kitabının sonunda mükâlemeler (diyaloglar) bulunmaktadır. Viguier burada, yüksek tabakadan ve halk tabakasından olan kişilerin aralarında geçen hadiseleri, onların kendi ağızlarından okuyucuya aktarır. Yazar, bu mükâlemeleri meydana getirirken bir albayın oğlu olan Yakup Efendi ve bir meddah olan Ali Efendi'den çok yararlandığını ve bu gramer kitabını asıl olarak; tercümanlık derecesine yükselmek isteyen öğrenciler, Ortadoğu Katoliklerini himaye etmek için çaba harcayan misyonerler, uygulanmakta olan eski öğretim yöntemlerinin altında ezilen yolcular, büyük ticarî işler sebebiyle Arap harfleriyle yazılmış Türkçe eserleri inceleme fırsatı bulamayan tüccarlar, yük gemisi kaptanları, Arapça, Farsça ve yüksek düzeydeki Türkçe terimleri öğrenmeleri gereksiz olan denizciler, buldukları makam ve işler gereği paşa ve beylerle ilişkiye giren herkes, meraklılar ve nihayet Türk dilinin üstün nitelikleri hakkında tam, kesin, doğru ve açık bir fikir edinmek isteyip boş yere kendi kendilerine karara varmaya çalışan âlimler için yazdığını⁵⁷ belirtmektedir. Buradan, bu gramer kitabının esas olarak, Türkiye'ye çeşitli sebeplerle gelen veya burada yerleşen Fransız uyuklu kişilere yazıldığını anlıyoruz. Fakat Viguier, o kadar mükemmel bir Türkçe gramer kitabı yazmıştır ki, bu kitaptan Türk vatandaşları da çok istifade etmişler ve edeceklerdir.

Kitap, 18. yüzyılda konuşulan Türkçenin fonolojisini yani telaffuz şekillerini ve Türkçenin anahtarı durumunda olan ses uyumlarını -özellikle ünlü uyumlarını- göstermektedir. Eser, ayrıca Lâtin harfleriyle (içinde Arap harfleriyle yazılmış küçük bir bölüm vardır.), Arap harflerinin tam olarak gösteremediği Türkçenin bütün seslerini ortaya koymaktadır. Yani bu gramer kitabında geçen örneklerde /u, ü, o, ö, ı, i/, /k, ƣ, g, n, ñ, b, p, c, ç, d, t/ seslerini ayırt

57 a.g.e., s.40

edebilmektedir. Kitap, Carboğnano'nun *Gramatica Turca* adlı gramer kitabı ile birlikte 18. yüzyılda konuşulan Türkçenin bütün seslerini ve bu seslerin imlâ ve telâffuzdaki farklarını belirtmesi sebebiyle tarihî gramerler içerisinde eşsiz bir kaynaktır.

Bu gramer ve emsali kitaplarla "Osmanlı toplumunda aydın insanlar, halk tabakasına dahil olan insanlar arasında büyük bir uçurum vardı." şeklindeki düşüncelerin ortadan kalkacağı ve Viguier adlı bir Fransız'ın da belirttiği gibi bilgi seviyesi yüksek olan Osmanlı toplumunun bir çok yönden aydınlatılacağı görüşündeyiz.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. Türker, "Türkleri ve Türkiye'yi İlgilendiren Fransızca Eski Kitaplar", *Müteferrika*, sy.1, İstanbul, Güz 1993
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 2. Baskı, Ankara 1986.
- Brendemoen, Bernt, "Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar", *Turkiyat Mecmuası*, c.XIX, İstanbul 1980.
- Bılıcı, Faruk, "Fransa'da İslâmiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul 1996.
- Carboğnano, Cosima, Comidas, *Gramatica Turca*, Roma 1794.
- Develi, Hayati *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Gore 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara 1995.
- Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (Katalog), Yapı ve Kredi Yay. İstanbul 1995.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay. c.11, İstanbul 1993.
- Duman, Musa, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Gore 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara 1995
- Duman, Musa, "Türkiye Türkçesinin Tarihî Kaynaklarından Carboğnano'nun Grameri ve İmlâ-Telâffuz Bakımından Önemi", *İlmî Araştırmalar-I*, İstanbul 1995.
- Erdem Yahya, "Avrupa'da Arap Harfleriyle Basılan Arapça ve Türkçe Kitaplar", *Kebikeç*, sy.2, Ankara 1995.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 14. Baskı, İstanbul 1986.
- Korkmaz, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, Ankara 1995.
- Özkan, Mustafa, *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul 1997.
- Saraç, Yektâ, *İstulâhat-ı Edebiyye Terimleri*, Muallim Naci, İstanbul 1997.
- Soysal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Munasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987.
- Soysal, İsmail, "Türk-Fransız İlişkileri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul 1996, s.181-184.
- Şakıroğlu, Mahmut, H., "Batı Ülkelerinde Yapılan Arap Harflı Basımın Kaynağı ve Etkisi", *Kebikeç*, sy.2, Ankara 1995.
- Viguier, Pierre François, *Elemens de la Langue Turque*, İstanbul 1790.
- Yüce, Nuri, "Türk Dili", *İslâm Ansiklopedisi*, c.12, İstanbul 1987